

ОКАТИВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.

I.

З давніх давен на природу вокативу було різних поглядів. Ото Лерш ¹⁾ домисляв ся, що вже стоїки (Хризипп) уважали вокатив за другий простий відмінок, але Штейнталь ²⁾ гадав, що його не залічувано до відмінків, а розуміло ся яко форму речення (Satzform) ³⁾. Александрійські вчені рахували його в лічбі пяти відмінків, і в Діонісія Тракійського в їх ряду він займає останнє, п'яте місце. Традицію александрійських вчених вели далі візантійські й римські. Новішими часами Бопп гадав, що трудно вокатив відмінком звати, бо слово в цій формі на його думку ріжнить ся від пня тільки наголосом і в реченні стоїть поза будь-яким граматичним стосунком. Погляд Шлейхера ⁴⁾ близький поглядові Боппа: „Вокатив, каже він, не є відмінок, а ймення в формі оклику, значить з форми своєї навіть не слово“. До названих вчених приєднує ся теж Курціус ⁵⁾, уважаючи вокатив за найдавніший відмінок, навіть не за відмінок, а за простий іменний пень, що показує ймення без жадного стосунку до речення. В тому ж розуміню висловив ся і Мікльошіч: ⁶⁾ він гадав, що вокативові не личить звати ся відмінком, бо він і з надвірнього і з нутрішнього боку відмінний від інших; з надвірнього тим, що не має відмінкового суфіксу, а з нутрішнього тим, що він не входить у склад речення ⁷⁾ і вільно пришиває ся до мови ніби то оклик. Так само й Вундт до того ж прилучає ся погляду. Зазначуючи окликовий характер вокативу, він уважає за слушну річ, що давні граматики не мали його за відмінок: „В самім ґрунті він не що иншого є, як іменний пень, що його вживано яко оклика або обмислено окликовим знаком спільного роду, або ж тільки відповідним наголосом“ ⁸⁾.

Тим часом висловлений погляд на природу вокативу не абсолютно панує. Так от Потебня ⁹⁾ судив, що вокатив так само як і номінатив є простий відмінок проти інших — скісних; згідно з цим він і надає вокативові, як і номінативові, сталої функції в реченні. Ріжницю між номінативом та вокативом він у тому бачить, що номінатив тільки в займенниках особових 1. й 2. особа, а в решті випадків 3-я; тим часом як вокатив є друга особа і будучи такою, згоджує ся з другою особою часівника.

Анальогічний погляд ми подибуємо у Керна¹⁰). „В такому самому розумі, каже він, в якому підмет в реченні висловнім (прямім) зявляє ся яко номінатив, підмет в вольовім зявляє ся яко вокатив, о скільки для його заховала ся відмінна форма; там — як предмет чистої предяви, тут — як предмет волі; так само оден номінатив, як от напис або титул, відповіда вокативові, що стоїть самітно як оклик (або номінативові в значінні вокативу). І як формою прямий спосіб відрізняє ся від вольового, так і номінатив від вокативу. Вольовий спосіб і вокатив ближче стоять до часівникового пня, подібно до того як рухи волі первітніші, як рухи пізнання“ (78). „Таким чином правило, далі каже Керн, що субект чи то підмет завжди стоїть в номінативі, хистке; воно пасує тільки до висловних і конюнктивних речень, власне тільки до речень, де особовий часівник стоїть в першій або третій особі, про те ніщо не заважає підмет у всіх реченнях з другою особою розуміти як вокатив, себто яко відмінок зголошення. Що вокатив опріч того може аппозиційно окресляти всякий відмінок, що він яко ознака предмету вольового руху того, хто говорить, може стояти поза реченням, не суперечить тому, щоб його вживало ся яко підмет“ (79). На тім самім пункті зору, хоч може й не так зважно, стоїть і Пауль. „При часівнику в другій особі без особового заіменника вокатив може розумітись як субект до нього. Звичайно перепинають комою Karl, komm i komm, Karl, навпаки du komm i komm du, без ріжниці в стосунку“¹¹).

З вище поданого ми бачимо, що в погляді на вокатив є дві течії. Оден гурт учених відмовляє йому права уважати ся за відмінок, покликуючись на те, що в цій формі нема відмінкового форманту, і що функція її в реченні відмінна від функції решти відмінків і наближає цю форму до оклика. Другий гурт навпаки зближуючи його функціонально з номінативом, уважає вокатив за такий саме відмінок як і цей останній. Незгода очевидно повстала через невиразність поняття „відмінок“, що означають його то певними формальними прикметами, то функціональними, і легко її усунути, коли терміном „відмінок“ ми значити-мемо самі форми закінчення ймення незалежно від їх походження і їх функцій. Як так розуміти, то вокатив без сумніву відмінок і цілком входить в скалю закінчень імення. Відсутність форманту не є характерним, бо таку саме відсутність ми маємо і в певних формах номінативу (напр. *χώρα, μέθυ*). Сумнів що до відмінковости вокативу споводував спробунок назвати його просто „вокативною формою“ (Anrufform. Brug-

mapn¹²⁾ за ним Кульбакин¹³⁾). Навряд чи можна похвалити цей відступ від традиції. Вокативна форма чого? А вжеж закінчення ймення. Алеж форми закінчення ймення і є відмінки, себто в показані новині ми бачимо замасковану тавтологію, що не вносить нового розуміння. Усправедливити її можна б тільки тоді, коли б скасувати зовсім термін „відмінок“, що при цій okazji справді був би зайвим і добре міг би замінити ся термінами номінативна, генітивна, дативна і т. д. форма (розумій закінчення).

II.

Історично засвідчені форми вокативу в словянських мовах зводять ся до наступних прасловянських форм:

- у пнях на -o- e (*orbe)
- „ „ „ -io- iu (*konju з пн. на iu).
- „ „ „ -a- o (*ženo).
- „ „ „ -ia- e (*duše).
- „ „ „ -i- i (з ei: *gosti з *gostei)
- „ „ „ -u- u (з *eu або *ou: *sūneu чи sūnou)

в іменнях ніякого роду на -o-, в пнях на шелестівку і на -u- вокатив = номінативові.

В сучасних словянських языках вокатив доховав ся опріч українського в болгарським, сербським, чеським, словацьким, горішно- і долішно-лужицьким і польським, але затратив ся в велико-руським і словінським.

В українській мові ми маємо наступні форми вокативу:

I. В іменнях, що зводять ся на пні на -o-/-io-, доховують ся рефлексі прасловянських закінчень e і iu, напр:

Пні на -o-: *)

-п: попе Лук. 164, Гол. IV, 332, попе-хлопе Чуб. V, 1078.

-б: голубе Гол. IV, 294, дубе Метл. 15, 249, нелюбе Лукаш. 128, Скалозубе іб. 24.

-в: Я'кове Чуб. V, 1119.

-м: Адаме, храме Чуб. III, 18, Єрусалиме іб. 27, Климе іб. IV, 516, Максиме Лукаш. 54, куме Пархóме Ном. 1709, строме Верх. 117.

-т: брате Чуб. IV, 516, коте Метл. 1, світе іб. 80, цвіте, квіте іб. 148, свате іб. 185, Христé Гол. IV, 167.

-д: винограде Чуб. IV, 226, жиде іб. V, 1159, городе ИП. II, 101, діде Гол. IV, 172.

*) Наголоси, коли вони припадають на другий склад від краю, не ставимо.

-н: баране Гол. IV, 396, пане капітане ИП. I, 78, гетьмане іб. 211, стане Чуб. V, 14, отамане іб. 1060, Семене Лукаш. 24, шурине Чуб. IV, 355, господине іб. V, 1077, рабине ИП. II, 27, татарине ЗЮР. I, 17.

-с: псе Ном. 3831, Верх. 117, прудйусе Закр. 103, Перебийносе Метл. 402.

з: морозе Метл. 408.

л: вірле Метл. 448, соколе Чуб. V, 5, столе Гол. IV, 354.

-р: бобре Метл. 136, Петре іб. 268, вітре Чуб. III, 199, швагре іб. V, 1145, яворе Гол. IV, 170, зборе іб. 354, кáчуре іб. 386.

-к: гудаче Верх. 117, раче Чуб. V, 1129, козаче іб. 1189, небораче іб. 1129, чумаче іб. 1063, дяче іб. IV, 675, буяче Метл. 92, куличе Лукаш. 85, чоловіче Чуб. V, 1093, поточе Верх. 239, жуче Гол. IV, 157.

-г: Боже Гол. IV, 167, враже іб. 470, друже Метл. 94, 184, луже іб. 92.

-х: ляше Метл. 400, женише Чуб. III, 466, гороше іб. III, 466, верше Верх. 117, пташе Булг. 36.

Пні на -іс-:

-й: гаю Метл. 66, гультаю іб. 121, гультаю Закр. 95, Зарваю, Шамраю Метл. 451, короваю іб. 163, Нечаю іб. 403, добродію Чуб. V, 1142, Зіновію Метл. 14, Гордію 128, Мусію Гул. Арт. 39, Андрію Лукаш. 134, рою Метл. 169, пропою Чуб. V, 582, перекрою іб. 1195.

-ль: ковалю Закр. 69, Гул. Арт. 40, жалю, кришталю Чуб. V, 39, Кармелю Метл. 6, обітелю іб. 98, сотворітелю ЗЮР. I, 35, хмелю Чуб. IV, 280, Василю іб. V, 14, королю іб. III, 44, собою іб. V, 8.

-рь: царю Лукаш. 12, комарю іб. 126, вівчарю, золотарю іб. 145, господарю Метл. 394, лементарю іб. 426.

-тю: батю Метл. 391.

-дю: дядю Гол. I, 68, лéбедю Булг. 36.

-нь: коню Метл. 19, дурню Чуб. V, 1142, Петруню іб. 1071, дідуню іб. III, 28, Грицуню Гол. I, 201, Іваню Чуб. IV, 101, сéлезеню іб. V, 744.

-зь: князю Гол. II, 262, ремезю іб. IV, 170.

-сь: Івасю Метл. 417, Юрасю іб. 233, Михасю Гол. IV, 491, дідусю-любусю Чуб. V, 1134, Петрусю Верх. 242.

-ж: мужу Закр. 74, Чуб. IV, 70, Гол. IV, 163, Верх. (Знад. до п. угро-рус. г.), ЗНТ. XLI, 205.

-ш: Барабашу ИП. II, 3, товаришу Метл. 90, Дорошу Лукаш. 114, Добошу Гол. I, 154.

-ч: багачу Метл. 264, бодачу, богачу Гол. IV, 468, ткачу-потіпачу Чуб. III, 162, кудлачу Верх. 349, паничу Метл. 202, Бороховичу ИП. II, 6, Куліничу Гол. I, 57, дідичу іб. IV, 533.

-ець: молодче, Іване хлопче Чуб. III, 285, вінче барвінче Гол. IV, 358 (вінець барвінець Грінч. III, 524, Чуб. III, 301), стрільче Гол. IV, 40, голубче Чуб. V, 1063, шевче іб. 1174, Левенче Метл. 446, донче Гол. I, 72, Коломийче іб. 128.

-ць: місяцю Чуб. V, 41, Грицю іб. 10.

Дуже рано, ще прасловянської доби, пні на *-іо- підлягли впливові пнів на *-іу- (див. Нунер, Sl. dekl. § 83) в утворенні вокативу, так з другого боку і пні на *-о- почасти відбили на собі вплив пнів на *-у-. Ото вже в Іпат. літоп. ми подибуємо форму свату¹⁴⁾, і в сучасні мові від багато речівників можливі обидві форми вокативу, на -е і на -у, що дало повід пр. Смаль-Стоцкому твердити, що „майже від усіх речівників можна утворити обидві форми, а проте речівники, що мають у визвуку о або гортанковий, воліють у“¹⁵⁾. Це надто загальне твердження потребує обмеження. Справді речівники, що визвукують на т, д, н, р, лѠ можуть мати також форму на -у, напр.: свату Чуб. IV, 328, тату (від тато) іб. V, 1059, чорту іб. II, 379, світу Метл. 147, діду Метл. 472, жиду Чуб. V, 1022, ЗЮР. I, 59; шурину Чуб. IV, 341, татарину іб. V, 1065, Богдану ИП. II, 99, Івану іб. 102; вітру Чуб. V, 630, сиру Метл. 192 бору Пинськ. п.; ой Кішко Самійлу ИП. I, 211. Пор. болгар. Стојене — Стояну, брату, бану;¹⁶⁾ польськ. dziadzie i dziadu¹⁷⁾). Подибує ся теж форма соколю Чуб. IV, 492, по аналогії з собою Чуб. V, 8. Ймення з суф. -ець, як ми бачили, заховують в вокативі праслов. кінцівку на -че, бо утворення вокативу від речівників з цим суф. (*-ьць < *-ькъ) сягаючи доби прасловянської, було власне від пнів на -о-: *о + ькъ; але зрідка подибує ся кінцівка на -цю, напр.: голубцю Метл. 470, оселедцю Чуб. V, 41, зрадцю Гол. I, 90, братцю іб. 170, по аналогії з „місяцю“ і ин. Вокатів в словах з визвуком к, г, х буває в говірках, що під польським або словацьким впливом, напр.: вовку (Шклов) Метл. 229, козаку, вояку, чоловіку, Іванку, також побратиму Верх. (Знад. до п. угор. г.) ЗНТ. XXVII, 67. Опріч того завжди вокатив на -у мають речівники з наступними суфіксами здрібнілих:

-ік: братіку Метл. 170, 183, вуліку Крымській Укр. гр. II, I, 49, також по аналогії зрідка чоловіку Чуб. V, 1140, Верх. Знад. 65.

-ик: кóнику Метл. 74, ой кóнику-ворóнику Чуб. V, 57, жу-
равліку Лукаш. 83, соко́лику ИП. I, 261, грóмику Метл. 259,
бóндарику Чуб. V, 1174, дя́дику Гол. I, 222, когу́тику іб. IV, 508.

-ник: сéлезнику Чуб. V, 1192 і теж інші речівники з суф-
фіксом -ник, що не мають характеру здрібнілих, напр.: мель-
нику Чуб. V, 17, розбійнику Чуб. IV, 530, со́тнику Гол. I, 21,
полкóвнику ИП. II, 14, хоч там пак і рідке полкóвниче стор. 6
(певно під впливом церк.-слов.).

-чик: голубчику Гол. IV, 161, ой тáнчику-придиба́нчику іб.
166, ой Дáнчику-Білодáнчику іб. 175, бра́тчику іб. 297, кра́вчику
Чуб. V, 105, оди́нчику Метл. 466.

-ук: Левенчуку Чуб. V, 988, Нестерюку Гол. I, 55, Добо-
шуку іб. 154, Таманюку іб. 160.

-ок: вінку Чуб. IV, 106, голубку іб. 492, гудачку Верх. 266,
дружку Метл. 190, котку іб. 3, коханку Гол. I, 143, пташку іб.
IV, 161, синку Метл. 90, Янічку Верх. 260, ремісничку Гол. IV,
297, барвіночку Метл. 8, голубочку іб. 43, Іва́ночку, колосочку
Гол. IV, 452, листочку іб. 350, синочку Метл. 89, виногра́дочку
Чуб. IV, 226.

-ько: батьку ИП. I, 211, свéкорку Метл. 147, дружку іб. 189,
дя́дку Чуб. V, 1086, соловейку іб. 1057, хлопку іб. 1039, Марку
Метл. 99, Васильку іб. 298, Харьку́ іб. 425, Климку Лукаш. 52,
Мошку ИП. II, 27, Іванку Rokoss. 152.

-енько: ба́теньку Гол. IV, 218, яворе́нську іб. 170, Іва́сенську
іб. 468, Яне́нську Гол. I, 53, коза́ченську Метл. 8, чума́ченську іб.
21, те́стенську, зя́тенську Чуб. V, 1186, мельниченську іб. 17.

-онько: си́нонську Гол. IV, 47, ко́струбонську іб. 167, голу-
бонську іб. 218, Якімо́нську іб. I, 56, Левче́нонську Лукаш. 50.

-енко: Вдові́ченську, Коваленку Чуб. V, 10, Гавриленку Метл.
457, ца́ренку Чуб. III, 158, Морóзенку Лукаш. 28, Неча́єнську
іб. 34.

-вчко: ді́дусечку ЗЮР. I, 66, Іва́шечку Лукаш. 92, се́рдечку
Верх. 260.

Так само, хоч значно рідче, можна спостерегти вплив
твердих пнів на м'яккі, напр.: муже Чуб. V, 1196, Гол. I, 213,
IV, 60 під впливом „друже“ і т. под.; небоже (небіж) під впли-
вом „боже“; коне Бодачівка Уш. п. ¹⁰) при коню там же, також
Іваше (ном. Іва́ш) Лукаш. 92, Івасе (ном. Іва́сь) іб. 95, соловіє
Гол. II, 519. Поруч із князю існує праслов'янська форма княже
Лукаш. 100 від *кьпѣзь, пор. Supr. 156. 8: кнѣзю, що вже теж
від форми кьназь.

В пнях на -ар, -ир, що затвердли з -арь, -ирь подибують ся обидві кінцівки, напр. на -у: арендару Чуб. II, 618, пачкару Чуб. V, 1087, теж цару ИП. I, 26, Чуб. V, 35; багатиру Чуб. V, 1089: по аналогії з цими також командіру Булг. 78, каваліру Гол. IV, 172 і може згадані вище вітру, бору і інші. З кінцівкою на -е, напр.: куховаре Чуб. II, 456, бондаре ів. V, 1174, воротаре Гол. IV, 175, рандаре ЗЮР. I, 59, крámаре Метл. 189, воляре Верх. 255.

Іноді замість брата, хлопе подибують ся бра! хло! Пинськ. п.

2. В іменнях, що зіходять до пнів на -и- ми подибуємо рефлекс. праслов. и -у, напр.: сину Метл. 103, 301, Чуб. III, 162, V, 1059, ИП. I, 261, между Полт. п., але знати також вплив пнів на -о-, напр.: о сине Чуб. III, 16, 18, 20, Закр. 47, що сягає ще ст. слов. язика¹⁹); остання форма форма подибує ся в духовних віршах і правдоподібно запозичена з ц. словянського. Зрідка подибуємо меде Гол. IV, 508.

3. В іменнях, що сходять до пнів на -а/іа-, доховують ся рефлекси прасловянських кінцівок -о і -е, напр.:

Пні на -а-: бабо Чуб. IV, 409, иво ів. III, 407, вдово Гол. I, 12, мамо ЗЮР. I, 80, руто Метл. 471, красото Гол. I, 382, старосто ів. IV, 358, сестро ЗЮР. I, 25, журу Метл. 443, панно ЗЮР. I, 132, сосно Метл. 251, розлуко Гол. IV, 350, свахо Гол. IV, 173, Степане Плахо ЗЮР. I, 117, родино ів. 25, дитино ів. 80, котино Закр. 70, дівчино ів. 183, рибчино Чуб. V, 22, пташино, дружино Гол. II, 519; гілько Метл. 251. дівко ЗЮР. I, I, 113, донько Гол. IV, 183, душко ів. 168, мамко Гол. 22, онучко Чуб. IV, 13, Оринко Метл. 333, чарко, пляшко Чуб. V, 1101, коровайничко ів. IV, 227, матінко ів. 241, Марісенько Гол. IV, 292, матусенько ів. 168, Гандзюненко 179, зозуленько Чуб. IV, 72, Орйщечко Метл. 333, душечко, кришечко ів. 122, білозірочко ів. 122.

Пні на -іа-: Маріє Чуб. III, 27, доле Чуб. V, I, земле Метл. 330, зоре Лукаш. 161, Закр. 107, Насте Гол. I, 70, попаде ів. 155, ринде Чуб. I, 288, нене Чуб. IV, 141, свине Ном. 1000, господине Гол. I, 220, госпоже Чуб. IV, 100, роже Метл. 7, 202, душе Чуб. III, 19, Гол. I, 155, теце Чуб. IV, 328, грушице Метл. 251, пшенице Чуб. IV, 216, неробітнице, непривітнице, некукібнице Метл. 305, перепелице ів. 280, сестрице Гол. IV, 93, Марусе Метл. 105, 203.

Пні, що визвукують на й, ж, ч, ш і деякі інші здавна підлягли впливови твердих пнів; так ото у Радивилівського ми знаходимо: Марію, пяницю²⁰), в сучасні мові діалектично: Ма-

рійо Верх. 368, Гол. I, 163, компанійо Szabl. 128, рожо Косарів Дуб. п., ружо Верх. ЗНТ. X I, 184, душо Верх. 264, Алкане Пашо ИП. I, 214, теж зазульо Гол. I, 295, господиньо іб. III, 511, матусьо Ущиц. п. Чуб. V, 54. Пор. серб. душо, земльо, пијаницо ²¹⁾; словац. dušo ²¹⁾, польск. wolo, duszo. ²¹⁾)

Здрібнілі як мякої, так почасті і твердої одміни, маючи суффікси тотожні з суффіксами речівників муж. роду, підлягли їх впливові і прийняли кінцівку у, напр.: Галю Метл. 84, Фесю Чуб. V, 69, Зосю чернусю Гол. IV, 184, доню Лукаш. 124 (по аналогії з ними також зорю Чуб. V, 580), бабуню Чуб. V, 1130, мамуню іб. 1150, Парасуню Гол. I, 58, Магдуню іб. 70, Мариню Лукаш. 163, мамцю Метл. 236, кумцю любцю Гол. III, 507, Парасю Полт. у., Марисю Гол. IV, 382, Ганнусю Метл. 6, Марусю Метл. 105, Настусю, Олесю Чуб. III, 72, матусю іб. IV, 55, 5, 54; доньку Брест-Лит. п., жінку, дівку Терebin, донечку Томаш. п. донечко Чуб. IV, 54 донейку Луцьк. п., Марусеньку Лукаш. 154.

Пр. Смаль-Стоцький каже, що „форми доненьку, донечку і т. д. виясняють ся з вимови ненаголошеного о“. Уважаючи на подане вияснення, ця гіпотеза стає зайвою, хоч в поодиноких випадках можливе, що у в вокативі фонетичного походження, а власне в говірках, що дуже укають, напр. Косу моя, косу, дівоча роскошу Терebin. Див. Шимановській ор. сіт. 83—84.

Форми вокативу холмські і галицькі: Марись Гол. II, 231, матусь іб. 710, дівусь іб. 703, мамусь Верх. 243, Ганунь Гол. IV. 254. госпось Тарногород ²²⁾ і т. под. поясняють ся відпадом кінцевого у.

4. В іменнях, що сходять до пнів на -і- муж. роду, що помішали ся з пнями на -іо-, ми знаходимо ту саму кінцівку в вокативі, що і в пнях на -іо-, себто -ю, напр.: зятю Метл. 185, Чуб. IV, 82, тестю Метл. 185, гостю Радив. В. 326 об., огню іб. 364 об., але Господи Лукаш. 45, Чуб. V, 1146.

В іменнях ж. р. під впливом пнів на -іа- ми маємо в вокативі кінцівку -е, або ж рефлекс праслов. -і, -и. Через ненаголошеність останнього складу не завжди легко визначити характер кінцевої голосівки, бо ненаголошене е і и виголошуючись змішують ся, напр.: беле Мил. 84, пече Метл. 164, Чуб. IV, 237, 561, смерте Гол. III, 510, любосте іб. 390, веселости іб. 319, радости Мат. Етн. XII, 191, молодости Верх. 122, о моя гуси, о тверда кости Верх. ЗНТ. т. 35—36, ст. 68.

5. У пнів на -ят- вокатив звичайно подібний до номінативу,

напр.: Подь же, дівча, медже нас Гол. 527, але в думках є приклади вокативу на у, напр.:

Алкане-Пашо, Трапезонський княжату,

Молодий паняту.

Сей тобі сон не буде ні мало зачіпати ИП. I, 210.

очевидно по аналогії з „тату“, „свату“.

III.

Ймення в формі вокативу подибуємо в мові в наступних позиціях:

I. Поза складом речення, яко вставне слово — звернення до кого, напр.:

Прошу тебе, Палію Семене,

Щоб не зрадив ти мене Сб. ХИФО. VI, 2, 61.

Бісе муже, не піду Грінч. III, 105.

Ой не пуцу, суко некукібнице Чуб. III, 132.

II. В складі речення, при чому розрізняємо такі випадки:

1. Вокатив при часівниках.

а) при вольовім способі:

Не топись, козаче, марно душу згубиш Бал. 10. — Ой не шуми, луже, осокою дуже Бал. 9.

Еліпсис: До нас, до нас, парубйата! Мил. 65.

б) При другі особі прямого способу:

Чи бачила, подружино, мого чорнобривця Мил. 70.

2. Вокатив при йменнях:

а) При речівниках в вокативі:

1. атрибутивно:

Про то, господине княже Михайле, со слезами чолом бью твоей милости АЮЗР. I, 35 (1508). — Бідний, бідний пане Степане Ном. 667. — Пане дяче Чуб. V, 675. — Ой ти, коте рябку, вимети хатку Мил. 42. — Скажи, скажи, Марусенько дочко, які в тебе гості бувають Бал. 34. — Розсмотри и уважь, вихровата голову Дорошенку Вел. II, 345. — Ой конику воронику, біжи по дівчину Чуб. V, 57. — Іди, дочко Галюточко, веснянки співати Мил. 64.

Часом імення при атрибуті вокативнім стоїть в номінативі, напр.: Ой бережи ся, пане Перебийніс, хотять тебе Ляхи вбити Сб. ХИФО. VI, 2, 61.

Прикметник, не маючи вокативної форми, стоїть при вокативі в номінативні формі, напр.: Ой Боже мій милостивий Бал. 12. — Скажи мені, старий діду, де шукати долі Бал. 18. — Ой ти хлопче молоденький, слова ж твої красні Чуб. V, 13.

Але в старих письменників прикметник в вокативні формі подибує ся, напр. у Радивиловського ²³⁾: пр^апбне љ^аче Огор. 92, о свѣтилниче чудне ів. 852 і ін.

2. аппозитивно:

а) при речівникові:

Виходь, виходь, дівчинонько, наша щебетухо Мил. 63. — Да дівчино, молодая Ганно, да збуди мене в неділеньку рано Чуб. V, 59. — Вийди, вийди, дівчинонько, любеє серденько ів. 79. — Ой чого ти, кринице, холодна водице, чого рано замерзаєш Мил. 142. — Вийди, дівчино, перепелочко. — Вийду, кокозаченько, мій барвіночку Мил. 86. — Сину мій Івасю, Удовиченку Коновченку Лукаш. 45. — Ти удово, старая жоно, не плач, не жури ся Лукаш. 45. — Прощай, прощай ти, Марусю, сестро наша Мил. 158. — Ой матінко, черешенько Мил. 105.

Ой Іване, поповичу Гетмане!

Чому ти такъ пустивъ себе въ недбанне Вел. III, 15.

Іноді при вокативі аппозитивне ймення стоїть в номінативі, напр.:

Ой ти клину, клиновий листочок,

Куди ж тебе вітер повіває Мил. 142.

б) при займенникові особовім 2-ї особи:

1. препозитивно:

Ой гаю мій, гаю, ти шумиш не помалу Бал. 25. — Ой Івану Потоцький, кролю польський, ти ж бо пйеш-гуляєш Метл. 394.

2. постпозитивно:

Де ти, доле, була,

Що мене забула Бал. II. — Ой ти, дубе кучерявий, голя твоє рясне Метл. 107.

Ти, земле турецька, віро бусурманська,

Ти, розлуку християнська!

Не одного ти розлучила з отцем, з матіррю Макс. 12.

Ой чого ти, пане сотнику, чого зажурив ся Гол. I, 21.

Ой мій же ти, командіру Булг. 80.

IV.

В українські мові вокатив не рідко виступає в функції номінативу. Колись ²⁴⁾ ак. Ягіч вияснив це зявище, стосуючи до сербського язика, фонетичними причинами: потребою заховати десятискладовість сербського віршу, коли бракувало їдного складу. Цю потребу заспокоювала форма вокативу, як найбільш безоглядна. Мікльошич ²⁵⁾ на це підніс закид, що ту потребу

могли заспокоювати і інші форми. Потебня²⁶⁾, погоджуючи обидва погляди, допускає в одних випадках вокатив в характері заступника складу що бракує, так само як уживає ся на ту саму ціль і інших форм, відмінних від вокативу; а в других випадках, як на це показують українські думи, що не мають потреби заховувати складу, вокативна форма, на його думку, була знаменна і зявила ся наслідком звернення співця до відсутної особи (третьої), як до присутної, в другій особі, як це була в Гомера і вплива із співчуття співця до згаданої особи і з живости уявлення цієї особи. „Цим виясняє ся, чому в слов. піснях вокатив замість номінативу майже тільки в іменнях осіб“. Ягіч в 1899 р.²⁷⁾ вертаючись до того ж питання і показуючи на близькість вокативу і номінативу, що виявила ся між іншим в тому, що у множині і в двійні обидва відмінки збіглись, і ріжниця обмежує ся на однину, та й тут з найдавнішого часу можна спостерегти змагання окрему форму вокативу замінити номінативом, і проти Мікльошича, завважує, що вокативові найлегче заступити номінатив, бо він найближче до нього стоїть; у всякім разі гідний уваги факт, що цей випадок вокативу в функцію номінативу обмежує ся тільки на слова мужеського роду. Причина цього, на розсуд Ягіча, може залежати на тому, що в останньому разі через заміну номінативу вокативом нічого не зискалось на метриці. Пояснення Потебні, на розсуд Ягіча не згоджують ся з фактами, бо вокатив замість номінативу ширить ся однаково, як на ймення, що збуджують симпатію, так і антипатію.

Справді, вживання вокативу в функції номінативу в словянських языках є окремий випадок чергування номінативу з вокативом, що дасть ся спостерегти в індо-європейських языках. Можливість цього зявища припадає на ту добу, коли суффікс номінативу перестав усвідомлювати ся як такий, себ-то як носитель одмінної функції при йменні. Повстала для свідомости однаковість обох форм відкрила можливість їх змішувати, себ-то вживати їдної замість другої; найближчі до того поводи могли бути ріжні: вимоги метру, рими, емоція співця и т. под.

В українському ми подибуємо вокатив в трох функціях номінативу: як підмет, аппозиція і предикативний атрибут.

а) в функції підмету:

Між тими панами красний паничу, пане Іване Метл. 338. — Плаче-ридає молодий козаچه по своїй дівчині Чуб. V, 281. — Моцний Боже допоможе, дасть з люби користь іб. 2. — Кучерявий дубе на яр похилив ся іб. 85. — Коло двора тесьтового

соколе облітає Чуб. IV, 312. — Науме, дурний твій уме Ном. 12712. — Ячмінь по дорозі, родив його Боже Мил. 138. — Поїхав королевичу на погуляння Чуб. V, 770. — Хрещатий барвіночку зав'язав у прискриночку Метл. 81. — Прийшов до її отче Демиде Чуб. V, 1167. — Сизий голубочку сидить на дубочку Грінч. III, 174. — Вишев єї братку Пинч. Булг. 78. — Здаєть ся і друже, а гадючку впустив Ном. 9536.

Приїзжає синку к своєму двору Чуб. V, 706.

Сїли ж вони обідати, — гіркий наш обїде!

Оглянуть ся назад себе, аж оконом їде Нові укр. пісні, 25.

Прилинь, прилинь ти до мене, як голубе сизий Чуб. V, 929.

Як приїхав сине з путі із дороги,

Вклонив ся матусі низенько у ноги Метл. 286.

Ой поїхав королевичу на погуляння

Да й покинув Марусеньку на гореваннє;

Да виїхав королевичу в чистеє поле,

Да й розкинув королевичу свій білий шатер Чуб. V, 770.

Як схватив ся кролевичу на свого коня,

Як побіжить кролевичу до бабусина двора Чуб. V, 775.

Там стояв Іване Богуне Каленицький Метл. 407.

Ей як на славній, панове, Україні, у славнім городі у Корсуні,

Там крикне-покликне Хвилоне Корсунський полковниче,

Козаків на Черкень-долину ув охотне військо викликає Метл. 413.

Оттогді то Хвилоне, корсунський полковниче, на доброго коня

[сїдає ib. 414.

Тогді ж то Івасю Вдовиченку на доброго коня сїдає ib. 418.

Червоний раче по ринку скаче (Шимановскій, В. Звук. и форм.

[ос. х. р. 79).

Молодая Марисю вилази з-за стола; молодая Марисю перейшла

[через сїни Савино ib. 84.

б) в функції аппозиції:

Оттоді то припало йому з правої руки чотирі полковники:

Первий полковниче Максиме Ольшанський,

Другий полковниче Мартине Полтавський,

Третій полковниче Іване Богуне,

А четвертий — Матвій Бороховичу ИП. II, 6.

Тогді ж то Хвилоне, Корсунський полковниче, із намета ви-

[хождає Метл. 418.

Оттогді ж то Івану Потоцький, кролю Польський, листи читає

в) в функції предикативного атрибуту: [ib. 394.

Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаچه Х. Сб. VI, 2, 59.

Будять тебе аж троє гостей —

Що перший гостю — ясен місяцю,
 А другий гостю — красне сонечко..
 А третій гостю — дробен дощику Коноц. 124.
 Сам хомйаче, а мене й не баче Ном. 6606.

Про вокатив в функціях номінативу в сучасній білоруській мові див. у Карського: Бѣлоруссы т. II, 3, 45.

П. Житецький (Очеркъ лит. истор. малор. нар. К. 1889, 100) і М. Марковський (Ант. Радивиловскій К. 1894, 158) зазначають у Галятовського і у Радивиловського випадки вживання іменнів власних в вокативі замість номінативу, але можливо, як завважає ак. А. Соболевський що до велико-руських памяток (Лекціи³, 190), що ці форми середньо-болгарські; також непевні що до їх крайовости випадки занотовує й пр. Е. Карський з білоруських памяток XVII в. (див. Бѣлоруссы, II, 2, 161). Тим часом вокатив в функції номінативу подибує ся в найдавніших памятках нашої мови, напр. в Ипат. літопису читаємо: *охъ тотъ ма вороже погуби 198*. Ак. А. Соболевський в своїх „Изслѣдованіяхъ въ области русской грамматики“ в 1881 р. (Р. Ф. В. т. VI, ст. 204—210), такі форми, як *посаднике, Завке, Смене Ночине, Марке, Варламе, останке* і інші, що подибують ся здебільшого в новгородських памятках, виясняє як вокатив в функції номінативу (так само в „Лекціяхъ по ист. рус. яз., вид. I, 137, вид. III, 189, 190), але ще давніше Колосов (Очеркъ ист. зв. и формъ р. я., 74, 88 і Обзоръ, 2—3, 5) і Потєбня (Къ исторіи звуковъ, 42—43) не признаючи цих форм за вокатив, виясняли їх фонетично, повнозвучністю *ъ, ь*. Ак. А. Шахматов в Arch. f. sl. Phil. VII, 59, підносячи закиди на догади ак. Соболевського виясняв ці зявища морфольгічно, теж не визнаючи тих форм за вокативи; до розсуду ак. Шахматова прилучив ся і як. Ягіч в своїх „Критическихъ замѣткахъ по ист. рус. яз.“ (1889, 105). В 1893 р. ак. Шахматов в „Изслѣдованіяхъ въ обл. рус. фонетики“, ст. 47—48 дає вказаним випадкам уже фонетичне висвітлення, хоч відмінне від Потєбневого. Пр. Б. Ляпунов в „Изслѣдованіи о языкѣ син. сп. 1-й Новгород. лѣт.“ (1899 р., ст. 142) прилучаючись до міркувань ак. Шахматова, теж виясняє це зявище фонетично. Ак. Шахматов вертаючись в 1903 р. до того ж питання в арт. „Къ исторіи звуковъ русск. яз.“ (Изв. А. Н. 1903, 318, 323, 324) і в „Изслѣдованіи о Двинск. грам. XV в. (стор. 99) ще зістає ся на ґрунті фонетичного вияснення даного зявища, але вже в „Курсѣ русск. языка“ (читан. в СПб. університеті в 1910/11 р. ч. III, стор. 60) кінцівку *-o* в номінативі йм. м. р. він виясняє з форм праслов. вокативу

і так само кінцівку -е, що знаходить в Минеї 1096 р. і в Двинськ. гр. XV в. (Савке, Кондратке, Васке і ин.); і в результаті сходиться з ак. Соболевським, як це знати з останнього арт. „Кілька слів на нову працю з граматики укр. язика“ (Україна, I, 18, пункт 4-й), де на його й покликає ся. У всякім разі питання про вживання вокативу в функції номінативу в великоруській мові, і чи це вживання одного роду з українським, ще чекає на розв'язання.

- 1) Hübschmann. Zur Casuslehre, Münch. 1875, стр. 9.
- 2) Steinhil. Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern. T. I, 302 anm.
- 3) Поп. Delbrück. Vergl. Synt. I, 188 і 394.
- 4) Schleicher. Comp.³ 574 (§ 263).
- 5) Curtius, G. Zur Chronologie der indogerm. Sprachforschung. 2. Aufl. Lpz. 1873, ст. 72.
- 6) Miklosich. Vergl. Grammatik, IV, 360.
- 7) Поп. Brugmann. Grundriss, II³, 646.
- 8) Wundt, V. Völkerpsychologie. Bd. I³, 322—323. Поп. Brugmann, K. Grundriss² Bd. II, 133: „Der Voc. trägt den Charakter einer an eine konkrete Vorstellung gebundenen Interjection an sich“.
- 9) Изъ зап. по русск. гр. I, 94.
- 10) Kern, F. Die deutsche Satzlehre. Berlin 1888, стр. 78—82.
- 11) Paul. Prinzipien der Sprachgeschichte. 2. Aufl. 104; 3. Aufl. III, 4. Aufl. 130.
- 12) Grundriss², II, 132.
- 13) Древне-церковно-словянскій языкъ. Харьковь, 1912, ст. 160.
- 14) Соболевскій, А. Лекції по ист. русск. яз.³) 170.
- 15) Smal-Stocki, St. Ueber die Wirkungen der Analogie in der Declin. der Kleinruss: „Beinahe von allen Substantiven können vorderhand beide Formen gebildet werden, wenn auch die auf o oder guttural auslautenden Substantiva die Endung u vorziehen“. Arch. f. sl. Phil. VIII, 232.
- 16) Флоринскій, Т. Лекції I, 105.
- 17) ibidem, II, 51.
- 18) Голоскевичъ, Г. Описание говора с. Бодачевки, Ушицк. у. (Изв. Отд. р. яз. И. А. Н., т. XIV, кн. 4, стр. 106—131).
- 19) Vondrák, W. Altkirchenslavische Grammatik², 420. Поп. болг. сине і сину Флоринскій. Лекції I, 105; польск. synie і synu ibidem II, 451.
- 20) Марковскій, М. Антоній Радивиловскій. К. 1894, ст. 157.
- 21) Флоринскій. Op. cit. I, 293, II, 284, 419.
- 22) Шимановскій. Op. cit. 84.
- 23) Марковскій. Op. cit. 157.
- 24) Primjetke k našoj sintaksi, Kníževnik, II, 180. (1865).
- 24) Vergl. Gr. IV, 370.
- 26) Изъ зап. по рус. гр. I², 96.
- 27) Beiträge zur sl. Syntax, 32.

Евген Тимченко